

Urbánný vývoj v najväčších slovenských mestských regiónoch

Ladislav NOVOTNÝ

Abstract: *Processes of migration have been recently examined by many geographers in Slovakia as well as in the world. However the application of the models of urban development is very rare in Slovak research of spatial population redistribution. Therefore, the aim of this paper is the analysis of the net migration rates in the functional urban regions (FURs) of the biggest Slovak cities from commonly used models from urban development point of view.*

Key words: *urban development, functional urban region, urban life-cycle model, model of differential urbanization, suburbanization*

Úvod a teoretické východiská

Dlhodobé migračné trendy pozorované v USA i západoeurópskych krajinách sa v 70. rokoch minulého storočia začali meniť. To sa odrazilo na zvýšenom záujme geografie o štúdium priestorovej redistribúcie obyvateľstva v mestských regiónoch. Výsledkom tohto záujmu bolo koncipovanie viacerých teórií a konštruovanie modelov, z ktorých si azda najväčšiu pozornosť získali model životného cyklu mesta a model diferenciálnej urbanizácie. Využitie modelov urbánneho vývoja vo výskume priestorovej redistribúcie obyvateľstva na Slovensku je však zatiaľ pomerne zriedkavé.

Cieľom tohto príspevku je zachytiť pozíciu najväčších mestských regiónov na Slovensku v modeli životného cyklu mesta a zistiť, či na základe správania sa týchto regiónov možno v slovenských pomeroch aplikovať pri výskume model diferenciálnej urbanizácie.

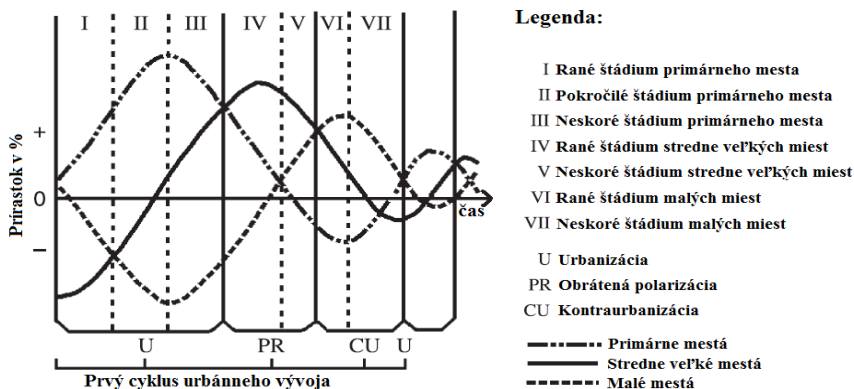
Model životného cyklu mesta, ktorý publikovali Klaasen a Scimemi (1981), pozoruje vzťah medzi rastom jadier miest a ich zázemí, vďaka čomu možno každý mestský región zaradiť do jedného zo štádií modelu. Model pritom pri prirodzenom vývoji regiónu predpokladá postupný prechod od urbanizácie, cez suburbanizáciu, disurbanizáciu až do reurbanizácie (Novotný, 2009). V súlade s predstavou Klaasena a Scimemiho (1981) možno regióny v jednotlivých štádiách charakterizovať nasledovne:

1. Ak je región ako celok prírastkový a jadro regiónu zaznamenáva výraznejší rast ako zázemie, ktoré môže zaznamenávať aj úbytky, ide o štádium urbanizácie.
2. Ak je región ako celok prírastkový a zázemie regiónu zaznamenáva výraznejší rast ako jadro, ktoré môže zaznamenávať aj úbytky, ide o štádium suburbanizácie.
3. Ak je región ako celok úbytkový a jadro regiónu zaznamenáva výraznejší úbytok ako zázemie, ktoré môže zaznamenávať aj prírastky, ide o štádium disurbanizácie.
4. Ak je región ako celok úbytkový a zázemie regiónu zaznamenáva výraznejší úbytok ako jadro, ktoré môže zaznamenávať aj prírastky, ide o štádium reurbanizácie.

Autori modelu životného cyklu mesta (Klaasen, Scimemi, 1981) pozorujú aj to, že priebeh urbánneho vývoja nie je zákonitý len na intraregionálnej úrovni. Na podobné podnety odpovedá koncept diferenciálnej urbanizácie, ktorého teoretické základy rozpracovali Geyer a Kontuly (1993). Model diferenciálnej urbanizácie narába s regiónmi ako celkami, rozdelenými do viacerých, zväčša troch, kategórií podľa veľkosti centrálného mesta, prípadne hustoty obyvateľstva. Na základe vzťahu rastu jednotlivých kategórií regiónov sa vyčleňujú fázy urbanizácia, obrátená polarizácia a kontraurbanizácia (Novotný, 2009), vid' obr. 1.

Tento príspevok pozoruje urbánný vývoj regiónov najväčších slovenských miest na základe miery čistej migrácie, ktorá predstavuje podiel migračného salda vybranej priestorovej jednotky a stredného stavu obyvateľstva tejto jednotky. Mieru vyjadrujeme v promile. Obdobne, priemerná hodnota za viacročné obdobie predstavuje podiel súm uvedených hodnôt (Novotný, 2010). Tento výskum zahŕňa obdobie rokov 2001 – 2008.

Priestorovými jednotkami tohto výskumu sú funkčné mestské regióny (FMR) FMR 91-A, ktoré vo svojej štúdií delimitoval Bezák (2000) na základe koncepcie denných urbánnych systémov.

Obr. 1. Vzťah mier rastu jednotlivých kategórií regiónov v štádiách modelu diferenciálnej urbanizácie
 Upravené podľa: Geyer, Kontuly (1993)

Vďaka tomu sú tieto regióny vhodnejšími jednotkami výskumu ako administratívne celky, keďže tie často neodrážajú funkčné vzťahy v priestore (Novotný, 2010). Vzhľadom na dostupnosť štatistických údajov, za jadrá regiónov pritom považujeme mestá, podľa ktorých sú FMR nazvané, v ich administratívnych hraniciach. Zázemie tvoria všetky ostatné obce zaradené do regiónov.

Model životného cyklu mesta

Vo všeobecnosti možno o všetkých skúmaných regiónoch konštatovať, že migračné prírastky v zázemiach počas celého sledovaného obdobia do istej miery kompenzujú väčšie, či menšie migračné úbytky jadier (tab. 1). Výnimkami v tomto trende sú len FMR Bratislava a FMR Žilina, kde aj jadrá regiónov v určitých obdobiach dosiahli kladnú migračnú bilanciu. Z pohľadu na graf 1 je zrejmé, že kým väčšina regiónov počas celého sledovaného obdobia nevykazovala veľké zmeny v migračnej bilancii jadier a zázemí, Bratislavský FMR zaznamenal značnú dynamiku vývoja. Popri migračne výrazne rastúcom zázemí je aj pôvodne úbytkové jadro od roku 2005 migračne prírastkové. Hoci sa región v celom období nachádza v štádiu suburbanizácie, trend vývoja smeruje opačným smerom, ako by sa podľa modelu životného cyklu mesta očakávalo. Jadro FMR Žilina dosiahlo kladnú migračnú bilanciu v rokoch 2005 a 2006. V ďalších rokoch však opäť vykázalo migračné úbytky.

Jediným regiónom, ktorý sa zaradil do iného štádia ako suburbanizácia je FMR Prešov. Región balansuje na rozhraní suburbanizácie a disurbanizácie, väčšinu sledovaného obdobia však vykazuje znaky disurbanizácie.

Región druhého najväčšieho mesta na Slovensku, FMR Košice, vykazuje podobné znaky ako regióny menších miest. V celom sledovanom období jeho zázemie zaznamenáva vyššie kladné hodnoty miery čistej migrácie ako sú záporné hodnoty vykazované jadrom. Vzhľadom na disproporciu medzi počtom obyvateľov jadra a zázemia však región ako celok zaznamenáva takmer v celom sledovanom období záporné hodnoty miery čistej migrácie. Podobná situácia nastala aj v prípade FMR Banská Bystrica (tab. 1).

Vzhľadom na uvedené fakty možno konštatovať, že pre všetky funkčné mestské regióny najväčších slovenských miest (s výnimkou Prešova) je charakteristická pozícia v štádiu suburbanizácie modelu životného cyklu mesta. Počas celého obdobia v jednotlivých regiónoch nenastali výrazné zmeny v trendoch urbánneho vývoja. Jedinou výnimkou je FMR Bratislava, ktorý zaznamenal najvýraznejšiu dynamiku vývoja a v modeli životného cyklu mesta má tendenciu presúvať sa v smere od štádia disurbanizácie k štádiu urbanizácie, čo je opačný smer, ako samotný model predikuje. Zároveň treba konštatovať, že v rámci administratívnych hraníc miest sa nachádza aj viacero mestských častí alebo sídel vidieckeho charakteru. Ak by sa tie považovali za zázemie a nie jadro regiónu, je pravdepodobné, že rozdiely medzi úbytkami jadier a prírastkami zázemí by boli ešte výraznejšie. Celkovú bilanciu regiónov však tento fenomén neovplyvňuje.

Tab. 1. Hodnoty mier čistej migrácie v regiónoch a ich zložkách

		2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Spolu
BA	jadro	-0,18	-0,91	-2,36	-0,18	0,96	1,53	1,36	3,01	0,4
	zázemie	7,05	10,93	9,68	8,86	11,71	12,03	15,48	17,1	11,68
	spolu	2,26	3,11	1,76	2,94	4,69	5,2	6,34	8,03	4,31
KE	jadro	-1,73	-3,37	-2,89	-3,22	-2,4	-2,6	-3,28	-4,47	-2,99
	zázemie	3,83	5,77	5,63	3,26	3,85	3,6	5,12	5,75	4,6
	spolu	0,04	-0,44	-0,14	-1,12	-0,36	-0,57	-0,51	-1,07	-0,52
PO	jadro	-2,23	-3,95	-5,1	-6,07	-3,68	-2,26	-3,19	-5,07	-3,94
	zázemie	2,08	2,67	3,41	4,46	1,84	2,49	2,11	2,51	2,69
	spolu	0,22	-0,17	-0,21	0,01	-0,48	0,51	-0,09	-0,62	-0,1
ZA	jadro	-0,59	-0,87	-0,73	-1,39	1,19	0,11	-2,13	-1,49	-0,74
	zázemie	1,2	1,07	1,8	2,92	3,29	2,76	2,56	3,58	2,4
	spolu	0,51	0,32	0,83	1,27	2,49	1,74	0,77	1,65	1,2
NR	jadro	-1,02	-3,86	-3,79	-5,76	-6,65	-4,31	-4	-6,16	-4,43
	zázemie	3,39	6,31	6,57	8,86	9,6	7,97	10,03	10,2	7,86
	spolu	1,07	0,88	1,04	1,09	1,01	1,52	2,69	1,7	1,37
BB	jadro	-2,35	-4,64	-6,34	-3,26	-4,54	-5,83	-4,05	-5,46	-4,55
	zázemie	9,05	12,72	13,91	8,92	9,93	14,74	10,72	11,35	11,42
	spolu	0,6	-0,13	-0,98	-0,01	-0,65	-0,23	0,01	-0,81	-0,27
3.kt.	jadro	-1,55	-3,33	-3,99	-4,17	-3,41	-3,02	-3,33	-4,54	-3,41
	zázemie	2,58	3,63	4,31	5,15	4,63	4,71	4,61	5,21	4,36
	spolu	0,57	0,23	0,28	0,64	0,76	1,01	0,82	0,58	0,61

Upravené podľa: Bilancia pohybu obyvateľstva;

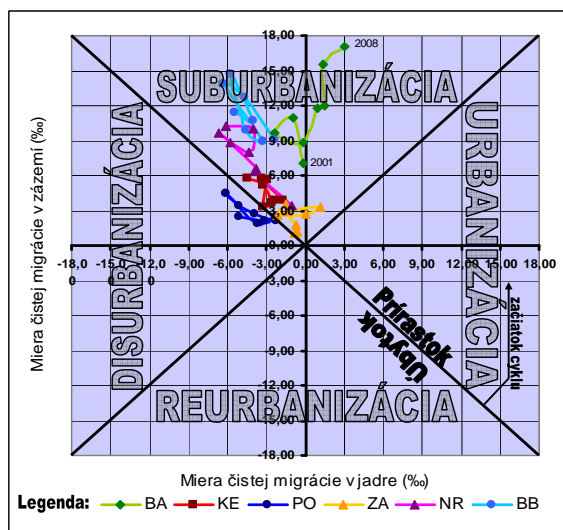
Vysvetlivky: BA: FMR Bratislava, KE: FMR Košice, PO: FMR Prešov, ZA: FMR Žilina, NR: FMR Nitra, BB: FMR B. Bystrica, 3. kt.- regióny 3. kategórie spolu (vážený priemer).

Model diferenciálnej urbanizácie

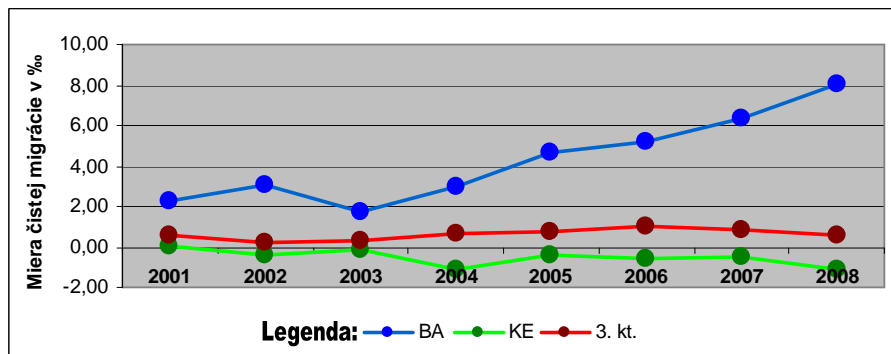
Pri aplikácii modelu diferenciálnej urbanizácie na výskum akéhokoľvek urbánneho systému je dôležitým faktorom voľba počiatočného obdobia výskumu. Urbánny vývoj na Slovensku bol do konca 80. rokov výrazne deformovaný legislatívnymi a sociálno-ekonomickými opatreniami, pričom tieto deformácie doznievali aj v 90. rokoch. Rok 2001 preto možno považovať za vhodný počiatočný rok výskumu. Údaje z priebežnej evidencie obyvateľstva sa opierajú o sčítanie, ktoré v tomto roku prebehlo a vplyv spomenutých deformácií je v tomto období už minimálny.

Z grafu 2 je zrejme, že hoci región primárneho (najväčšieho) mesta, FMR Bratislava, zaznamenáva od začiatku skúmaného obdobia vyššie hodnoty miery čistej migrácie, diferenciácia hodnôt jednotlivých kategórií regiónov je v prvých rokoch výskumu minimálna. Po roku 2003 je však zrejmy nepretržitý výrazný nárast migračných prírastkov regiónu primárneho mesta. Hodnoty nadobudnuté FMR Košice (kategória stredne veľkých miest) a regiónmi 3. kategórie (regióny malých miest – FMR Prešov, Žilina, Nitra a Banská Bystrica) sa počas celého sledovaného obdobia výrazne nelíšia. Obe kategórie regiónov balansujú okolo nulových hodnôt. Kým však regióny 3. kategórie nadobúdajú mierne kladné hodnoty, región 2. kategórie takmer každoročne zaznamenáva hodnoty záporné.

Tento stav môže zodpovedať nastupujúcej prvej fáze modelu diferenciálnej urbanizácie, teda urbanizácii, keď najvyššiu mieru prírastkov zaznamenáva región primárneho mesta (Obr. 1). Pri pohľade na priestorové rozloženie regiónov je zrejme, že výrazný vplyv na urbánny vývoj má aj socio-ekonomické prostredie. Kým regióny v západnej časti republiky nadobúdajú kladné hodnoty miery čistej migrácie, regióny Košíc, Prešova a Banskej Bystrice vykazujú záporné hodnoty. Práve tieto mestá sú centrami vyšších územných celkov s najvyššími mierami nezamestnanosti v krajine.

Graf 1. Vývoj pozície regiónov v modeli životného cyklu mesta v období 2001 – 2008.
Upravené podľa: Bilancia pohybu obyvateľstva; Vysvetlivky: vid' Tab. 1.

Graf 2. Vývoj hodnôt miery čistej migrácie kategórií regiónov v období 2001 – 2008.
Upravené podľa: Bilancia pohybu obyvateľstva; Vysvetlivky: vid' Tab. 1.

Záver

Urbánný vývoj na Slovensku po deformáciách v druhej polovici minulého storočia začína z hľadiska migrácií obyvateľstva v nových pomeroch zaznamenávať dynamický priebeh, na ktorom sa výrazne odráža hospodárska úroveň jednotlivých mestských regiónov. Z funkčných mestských regiónov šiestich najväčších miest na Slovensku sa najvýraznejšia dynamika migrácií prejavuje vo FMR Bratislava, a to tak z hľadiska vnútorného vývoja, ako aj z hľadiska regiónu ako celku. V modeli životného cyklu mesta sa všetky FMR s výnimkou Prešova zaradili do štádia suburbanizácie, FMR Prešov vykazuje znaky disurbanizácie. Aj v ňom však platí, že kým jadro regiónu zaznamenáva výrazné migračné úbytky, zázemie nadobúda kladné hodnoty miery čistej migrácie. Migračný vývoj skúmaných regiónov ako celkov naznačuje, že slovenský urbánný systém sa nachádza vo fáze urbanizácie modelu diferenciálnej urbanizácie. Obdobie legislatívne a politicky nedeformovaného urbánneho vývoja v našej krajine je však relatívne krátke, preto je ťažké vysloviť definitívne závery. Tento príspevok by však mohol byť vhodným východiskom ďalšieho výskumu v budúcnosti.

Literatúra

- BEZÁK, A., 1990: Funkčné mestské regióny v sídelnom systéme Slovenska, 57-73, Geografický časopis, 42, 1990.
- BEZÁK, A., 2000: Funkčné mestské regióny na Slovensku. In: Geographia Slovaca, 15. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2000, 89 p. ISSN 1210-3519.
- Bilancia pohybu obyvateľstva Slovenskej republiky 2001-2008. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Bratislava, 2002-2009.
- GEYER, H. S., KONTULY, T. M., 1993: A theoretical foundation for the concept of differential urbanisation, pp. 157-177, International Regional Science Review, 15.
- KLAASSEN, L. H., SCIMEMI, G., 1981: Theoretical issues in Urban dynamics, pp. 8-30, In: Dynamics of Urban Development edited by Klaassen, L. H., Molle, W. T. M., Paelinck, J. H. P., Netherlands Economic Institute, 1981, ISBN 0-566-00378-3.
- NOVOTNÝ, L., 2009: Redistribúcia obyvateľstva: východiská výskumu na Slovensku. In: Študentská vedecká konferencia, 22. Apríl 2009, Bratislava. Zborník recenzovaných príspevkov, 1526-1531, Vydavateľstvo UK, ISBN 978-80-223-2639-1.
- NOVOTNÝ, L., 2010: Migračné procesy v migračne úbytkovom funkčnom mestskom regióne: Empirický príklad FMR Spišská Nová Ves. In: Acta Geografica Universitas Comeniae. Bratislava, 2010. V tlači.

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu č. 1/0181/09 „Súčasný procesy redistribúcie obyvateľstva na Slovensku“, ktorý bol financovaný grantovou agentúrou VEGA.

Tento príspevok vznikol v rámci riešenia projektu „Demografické zmeny vyvolané suburbanizačnými procesmi v zázemí Bratislavy“, podporeného Grantom Univerzity Komenského č. UK/327/2010.

Urban Development of the Largest Slovak Urban Regions

Ladislav NOVOTNÝ

Summary: *The urban life-cycle model is used for intraregional research and it examines the relations among the net migration rates of the cores and the rings of the individual urban regions. Following these relations, all examined functional urban regions (FURs) belong to the suburbanization stage of this model, except for Prešov FUR. Prešov FUR is balancing between suburbanization and disurbanization but most of the time it belongs to the disurbanization stage. Bratislava FUR, which expands most significantly, has moved in the direction from disurbanization stage to urbanization stage, that is the opposite direction of the models predictions. The model of differential urbanization, which is used for interregional research, operates with categories of the regions. The first category - the primate (the biggest) city region - represents Bratislava FUR. There is also only one region - Košice FUR in the second category - the middle-sized cities regions. In this research Prešov FUR, Žilina FUR, Nitra FUR and Banská Bystrica FUR create the third category - small cities regions. According to the relations among the net migration rates of these categories of regions, model distinguishes the phases of urban development of whole urban system. Following the values of the net migration rates of the examined regions it seems that Slovak urban system is experiencing the initial phase of urban development-urbanization. It has been only short period since the Slovak urban system has started to experience development which is not strongly affected by legislative and political restrictions. Therefore, this paper could be a good basis for the further research.*

Adresa autora:

Mgr. Ladislav Novotný
Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny
Prírodovedecká fakulta, Univerzita Komenského
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava
novotny@fns.uniba.sk